

ARAP EDEBİYATINDA GÖLGE OYUNU

RAHİME UÇAR*

ÖZET

Gölge oyunu, izleyicilerin önünde bulunan bir perdeye, tasvir gölgelerinin düşürülmesi suretiyle oluşturulan bir tiyatro türüdür. Gölge oyunu halk edebiyatına ait bir sanat olup, kökeni halk kültürüne dayanır. Bu tür, Arap halkının sosyal statü bakımından düşük seviyede olanlarının eğlencelerinin büyük bir bölümünü oluştururken; daha zengin ve kültürlü kesimin, bu eğlence türüne ilgisi daha az düzeydeydi. Bu çalışmada gölge oyununun Arap edebiyatındaki yeri ve tarihi seyri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Gölge oyunu, Tiyatro, Arap Edebiyatı

Shadow Theatre in Arabic literature

ABSTRACT

The shadow play is a genre of theatre which is created by means of reflecting the shadows of images on a curtain located in front of the audiences. The shadow play pertains to the art of folk literature, and its origins are based on the folk culture. While this genre has an important place in the entertainment of the lower-class Arab society, the upper-class people of the Arab society show less interest in this type of entertainment. In this study, not only the importance of the shadow play in the Arab literature but also its chronology will be analysed.

Keywords: Shadowplay, Theatre, Arab Literature

Giriş

Bir aydınlatma vasıtası ile yarı saydam bir perdenin önünde ya da gerisinde, iki boyutlu saydam ya da saydam olmayan kuklaların oynatılmasına gölge oyunu denilmektedir. Gölge oyunu, insanları yüceltmek için, ilkel dinlerin topluma iyi bir düzen vermek amacıyla faydalandığı etkili bir sanat kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zenginlerin ve kültürlü kişilerinin eğlencelerine katkıda bulunmakla birlikte, özellikle orta ve fakir tabakayı eğlendirmeye yöneliktir. Perde arkasında sergilenen geleneksel bir gölge oyununda insan, hayvan ve nesne şekillerine dayanan klasik bir tiyatro geleneği bulunmaktadır. Oynatan, interaktif bir performansın önemli bir

* Araştırma görevlisi: Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arap dili ve Edebiyatı bölümü.

özelliğini gösteren seyircilerin cevaplarına göre doğaçlama olarak da oyunu sürdürebilir.¹

Menşei ve tarihi seyri

Gölge oyunun temeli hakkında üç önemli görüş vardır. Bunlardan birincisi Cava’da çıktığı yönündedir. Bu görüş, Hollanda’lı Oryantalist G.A. Johannes Hazeu’ya aittir. Çünkü ona göre, bu oyunda kullanılan teknik terimlerin çoğu eski Cava dilindedir. İkinci görüşe göre Hindistan’dan çıkmış olan gölge oyunu buradan da farklı kültürlerle beraber Cava’ya geçmiştir. Bu bağlamda, özellikle Sanskrit dramındaki soytarı Vidussaka ile Cava’daki cüce soytarı Semar büyük benzerlik gösterir. Üçüncüsüne göre ise Çin’den çıkmıştır.² Meşhur Alman Oryantalist Georg Jakob’a göre, gölge oyunun menşei, M.Ö. 140 sene evvel Çin’de çıkmıştır. Yine bu iddiaya göre, Çin İmparatoru Wu eşini kaybedince, zamanın bilgin sanatçılarından Shaw Woeng eşine benzer bir şekli yoğun bir ışıkla aydınlatılmış gerili bir perdenin arkasından İmparatora gösterir. Daha cam icat edilmeden önce Çinliler, evlerinin pencerelerine kâğıt yapıştırarak dışarıdan evlerin içleri görülmesini engellemektedirler. Ancak akşam olup da ışık yanınca, dışarıdan geçenler evlerin içinde olanların gölgelerini görmektedirler. Işığa yaklaşmaları veya uzaklaşmaları bu gölgelerin daha bir canlı olmasına sebep olmuştur. Bu durum da sanatkârlara ilham olarak gölge oyununu ortaya çıkarmışlardır. Bir başka sanat tarihçisi olan Nureddin Sevin ise konu hakkında şunları söylemektedir:

“Renkli suretlerle oynatılan gölge oyununun, Asya’da bu kadar yaygın bir halde olduğu göz önünde tutulunca, ilk çıktığı zamanın, elbette iki bin sene evvelki Shaw Woeng hikâyesinden çok eski olması lazım gelir. Bu bakımdan ilk çıktığı yeri tayin etmek de aynı derecede güçtür. Beklide Çin penceresinden alınan ilham doğrudur; fakat Wu hikâyesinden çok eski olmalıdır.”³

Bunların dışında bazı araştırmacılar Orta Asya’da kullanılan “çadır hayal” (ipli kukla) ve “kol korçak” (el kuklası) kelimelerini; İran’daki “Hayme-i Şebbazi” (ipli kukla) kelimesini gölge oyunu manasında kullanıldığını ifade ederek, Türkiye’ye Orta Asya’dan geldiğini hatta

¹ - Bkz; Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, s. 13; Nureddin Sevin, *Türk Gölge Oyunu*, Devlet Kitapları, İstanbul 1968, s. 1.

² And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, s. 15.

³ Sevin, *Türk Gölge Oyunu*, s. 4; Sakaoğlu, *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, s. 16; Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 24; Enver Behnan Şapolyo, *Karagözün Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s.7-8.

Çingeneler yoluyla Hindistan'dan geldiğini savunmuşlardır.⁴ Sabri Esat Siyavuşgil, kitabında “*kogurcak, kavurcak, kabarcuk, kurçak, kolkurçak*” gibi kelimelerin muhtelif sözlüklerdeki “*hayal oyunu, oyuncak bebek*” gibi anlamlarını göz önüne alarak, hayal oyununu İslam âlemine götürenin ve yayanın Türkler olması ihtimalinden bahsetmektedir.⁵ Son olarak ise, Moğollarda Cengiz'in üçüncü oğlu Oktay'a (1229-1241) hükümdarlığı altındaki Çinlilerin sergiledikleri gölge oyununda sarıklı bir adamın bir at arkasında sürüklenmesi canlandırılmış. Oktay konunun ne hakkında olduğunu sorunca “*Moğol askerleri Müslümanları böyle sürükledi.*” şeklinde cevap vermişler. Oktay da ardından “*Benim imparatorluğumda hiçbir zengin Müslüman yoktur ki beş on Çinli kölesi olmasın, fakat Çin'de hiçbir zengin Müslüman kölesi yoktur.*” diye öfkelenerek oyuncuları huzurundan kovmuştur.⁶

Araplarda gölge oyununun ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tarihlere rastlanmaktadır. Muhammed et-Tüncî, gölge oyunun Araplara miladî 13.-14. yüzyıllarda Uzak doğudan Moğol istilasıyla gelmiş olabileceğini öne sürerken, Metin And, Mısır'da 11.yy. da gölge oyununun varlığının kesinliğini ifade etmektedir.⁷ Başka bir kaynakta ise doğuda gölge oyununun, tiyatronun başlangıcından daha önce ortaya çıktığı belirtilmiştir. Hatta Fârûk Saad bu konuda bir varsayımdan öteye gitmeyerek, Araplarda gölge oyununun ortaya çıkışının miladi 7.-8. Yüzyıllara dayandığını ifade etmiştir. Fakat Saad'ın belirttiği bu dönemde, gölge oyunu, günümüzde sahip olduğu ‘gösteri’ anlamından farklı olarak bir ‘ibret perdesi’ manasında kullanılmıştır.⁸ Araştırmacılar ve ilim adamları gölge oyununun Arap vatanına gelme sürecinde her ne kadar ihtilafa düşseler de, genel görüş, Çin'den gelmiş olabileceği üzerinde birleşmektedir. Çin'den komşuları vasıtası ile Doğulu Türk kabilelerine, onlardan da İranlılara ulaştığı tahmin edilmektedir. Theodor Menzel, gölge oyununu muhteva bakımından göz önünde bulundurarak, bu silsileye Hindistan'ı da katarak oradan Çin'e geldiğini iddia etmiştir ve şu şekilde devam etmektedir: “*Gölge oyunu Çin ve Hindistan'dan İran'ın ardındaki İslam topraklarına kadar bir yol izlemiştir. İran şiiirlerinin arasında*

⁴ And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, s. 17.

⁵ Siyavuşgil, *Karagöz Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*, s. 26; Sakaoğlu, *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, s. 24.

⁶ Sevin, *Türk Gölge Oyunu*, s. 6; Siyavuşgil, *Karagöz Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*, s. 26-27.

⁷ et-Tüncî, “Hayâlu'z-Zıll”, *el-M'ucemu'l-Mufassal fi'l-Edeb*, (3. bs), Beyrut 1999, C. I, s. 419-420; And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, s.113.

⁸ Fârûk Saad, *Hayâlu'z-Zıll'l-'Arabî*, I. Baskı, Beyrut 1993, s. 280; el-Cem'iyetu'l-Mısriyye, *el-Muvsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-Muyessere*, (3. bs), Beyrut 2001, C II, s. 1020.

gölge oyununa işaret eden birkaç beyit bulunsa da bize bu konuda aydınlatıcı bilgi vermez.”⁹

Arap edebi yazıtlarında gölge oyunu

Bilindiği üzere millet, devletin temel unsurlarından biridir. Acaba insanların gelişi güzel bir topluluk olmaktan çıkaran milletin, temel varlığını teşkil eden etken nedir sorusuna birçok ilim ve fikir adamı “kültür” cevabını vermiştir. Sosyologların kültür tanımı ise, milletleri millet yapan maddi ve manevi ortak değerlerin hepsine verilen addır. Kültür denilince ilk akla gelen şeyler dil, yazılı ve sözlü eserler, uydukları örf ve adetlerin yanında musiki, resim, dans gibi sanatlarda söz konusudur. Ebu-s-Selâm Hârûn “*et-Turâsu ‘l-Arabî*” adlı kitabında kültürü şöyle dile getirmektedir. “*Düşünsel kültür, tam ya da parça parça olarak tarihin muhafaza ettiği yazılı mirasın etkisinde kendini göstermektedir. Bize kişilerle ulaşan kültürün belirli bir tarihi sınırı yoktur. Fikrîsel üründen oluşan her şey, ömrü ister uzun olsun ya da kısa olsun, varlığından sonra fikri bir kültür sayılır.*” Arap gölge oyununa ait ilk işaretler de, şiir ya da nesir, dilinin fasih ya da avamca olduğu dikkate alınmadan Arap kültürüne ait metinlerde ortaya çıkmıştır. Ancak metinlerin tayin ettiği zamanlarda bu sanatın varlığı üzerine bir delil ortada yoktur. Arap gölge oyunu hakkında çok geniş bir çalışma sunarak bizlere yol gösteren Faruk Saad kitabında, gölge oyununun İslamiyet’ten önce varlığına dair bir işaret bulamadığını, verdiği bilgilerin bir varsayım olduğunu dile getirir.¹⁰ Şimdi hicri dönemler esas alınarak, Arap edebiyatında gölge oyunu ile alakalı bilgiler ihtiva eden eserler hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Hicrî 1. Ve 2. / Miladî 7. ve 8. Yüzyıllarda Arap Gölge Oyunu

Muhammed Halil el-Murâdî’nin (ö. m.1871/h.1288) “*es-Silku ‘d-Durare fî A ‘yâni ‘l-Karnî ‘s-Sâlisi ‘Aşr*” adlı kitabında, Ahmed bin İzzedin el-Beyrûtî’nin tercüme ettiği beyitlerden gölge hayaliyle ilgi şöyle bir beyit ortaya çıkmıştır: Sonra Üstad (Şeyh Abdulganî en-Nâblusî) dedi ve bize Seyyid Ahmet (el-Beyrûtî)nin kelimelerinden okudu, şöyle ki: *Bu varlığı, Rabbu ‘l-Ğafûr’un hareket ettirdiği bir gölge hayali görüyorum. Sağ taraftaki sandığın karnında hava var; soldaki sandık ise kabirdir.”¹¹*

Ayrıca onun söylediklerinden bize şöyle okur:
Gölge hayali sadece ders alan kişiler içindir.

⁹ İbrâhîm Hamâde, *Hayalu ‘z-Zill ve Temsiliyyât Ibn Danyâl*, Kahire 1961, s.43.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz: Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, (28. bs) İstanbul 2011, s. 24-26; Saad, *Hayâlu ‘z-Zillî ‘l-‘Arabî*, s.280.

¹¹ Saad, *age.* s.280.

*Benim bu sözümü ibret al; çünkü onda saygınlık bulursun!
Böylece dünya kişileri sana görüntü gibi gelir.
Sonra kaybolur ve bakışın ışığı gibi bir anda görünür.*

İmam Şafî şöyle der:

Gölge hayalini, yüksek hakiki ilim içinde olanlar için, en büyük ibret olarak gördüm.

Kişiler ve hayaller geçerler, hepsi sona erer ve hareket ettirici baki kalır.¹²

İmam Şafî'nin bu iki beyti hicrî 2./ miladî 8. yy'da gölge oyununun var olduğuna işaret ediyor. İmam Şafî hicrî 150/ miladî 767 yılında doğmuştur ve hicrî 204/ miladî 820 yılında vefat etmiştir. Eğer aşağıda vereceğimiz İbrahim bin Muhammed bin Ebî Avnî'nin "*el-Ecvibetü'l-Meskute*" adlı kitabında geçen örnekte "*el-Hikâye*" kelimesi gölge oyunu manasında kullanılmadıysa İmam Şafî'nin bu beyitleri gölge oyununun en eski delillerinden olması büyük ihtimaldir.

"Cerir bir şiir okudu. El-Muhannes de ona şöyle dedi: Yazıklar olsun bana ey baba! Bunun üzerine ona şöyle dediler: Sus, sana yazıklar olsun Cerir! Böylece o da dedi ki: Bunu bana yaptırmaya hangi şeyin gücü yeter? Beni eleştirirsen, anneni hikâyeye çıkarırım!"

Bu bilgiyi kaynak olarak aldığımız kitabın yazarı dipnotta, "*el-hikâye*" kelimesinin gölge oyunu manasında kullanılmış olma ihtimalini şöyle açıklamaktadır: " Görülüyor ki, "*el-hikâye*" kelimesinin gölge oyunu kelimesine eş anlamlı ya da alternatif olarak kullanılması, sonraki yüzyıla kadar süregelmiştir. Buna delil olarak da el-Makrîzî'nin "*el-Muhattat*" adlı kitabını gösterebiliriz. Makrîzî bir paragrafta "gösteriler, güldüreler, hikâyeler, Semâcât" kelimeleri geçmektedir. Birkaç cümle sonra "hayal, Semâcât ve gösteriler" kelimelerini, yani "hikâyeler" kelimesinin yerine "hayal" kelimesini kullanmıştır." Emeviler döneminde yaşamış olan şair Cerir, Yemâme'de h. 30/ m. 650 yılında doğmuş ve h. 114 veya 115/ m. 732 yılında vefat etmiştir. Hicrî 1. yüzyılın sonlarında 2. yüzyılın başlarında yaşayan şair hakkında bahsedilen bu konunun gölge oyunun ilk örneği olması kuvvetli ihtimaldir.¹³ Ahmet Teymûr, "Lua'bu'l-Arab" adlı kitabında "Hayâlu'z-Zıll" maddesinde İmam Şafî'nin beyitini örnek olarak vermiş olsa da tarihi sıralamasına baktığımızda İbrahim bin Muhammed ibn Ebî Avnî'nin "*el-Ecvibetu'l-Meskute*"de verilen örnek ilk sırada gelmektedir.

Şeyh en-Nâblusî'nin, İmam Şafî'ye nispet edilen beş beyiti vardır ve ikisini de "*Dîvânu'l-Hakâik ve Muçmûu-r-Rekâik*" adlı eserinde belirtmiştir.¹⁴

¹² el-Hafâcî, *Reyhânetu'l-E'lbâ ve Zehratu'l-Hayâtu'd-Dunyâ*, (t.y.) s.85.

¹³ Geniş bilgi için Bkz; Saad, *Hayâlu'z-Zıllu'l-'Arabî*, s.280-283.

¹⁴ Saad, *Hayâlu'z-Zıllu'l-'Arabî*, s.282.

Şihabeddîn Mahmûd el-Hafâcî'nin (ö.h.1069/m.1659) "*Reyhânetu'l-Elbâ ve Zehratü'l-Hayâtü'd-Dünyâ*" adlı kitabında "*el-Mâmâî*" olarak bilinen Muhammed b. er-Rûmî'nin(ö. h. 987/m.1579) hayatını yazmıştır ve bazı Şamlı şairler onun için el-Hafâcî'ye, aşağıdaki iki beyiti okumuşlardır:

"*Kâinatı, Rabbu'l-Ğafûr'un hareket ettirdiği bir gölge hayali olarak görüyorum.*

Sağ taraftaki sandığın karnında hava var; soldaki sandık ise kabirdir."

Ancak sonra el-Hafâcî, bu beyitlerin el-Mâmâî'ye ait olmadığını söyler ve devam eder: "Onun Şeyh İbni Arâbî (Muhyiddîn b. Arâbî) (ö. h. 560/ m. 1160)'ye nispet edildiğini gördüm. Onun bilinen bir anlamı vardır; ancak o, mukaddimesinde zikrettiği¹⁵ ifadeyi serbest bırakmıştır ve kökü de diğer söze dayanmaktadır:

"*Gölge hayalini, yüksek bir ilim içinde olanlar için, en büyük ibret olarak görüyorum.*

*Kişiler ve şekiller geçer, tamamlanır ve son bulur; ancak hareket ettirici bakidir."*¹⁶

Bu örneklerin yanı sıra, Şeyh Selaheddîn Halîl b. Eybik es-Safedî'nin (ö. h.764/m.1363) "*el-Ğaysu'l-Museccim fî Şerhi li 'Ümmiyyi'l-'Acem*" adlı kitabında ve el-'Ebşîhî'nin (ö. h.852/ m.1448) "*el-Mustatraf fî Kulli Fennin Mustazraf*" adlı kitabında daha önce verdiğimiz beyitlerin benzerlerini bulmaktayız.¹⁷

Hicrî 3. Ve 4. / Milâdî 9. Ve 10. yüzyıllardaki Arap Gölge Oyunu

İmâm Şâfiî'ye nisbet edilen işaretler, Şâbuştî'nin (ö. h. 388/ m. 998) "*ed-Diyârât*" adlı kitabında ortaya çıkan işaretlerdir. Bu kitapta asıl ismi Halife Me'mun ibn Ahad Tabâhî olan Ubâde el-Muhannes, modern şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁸ "Da'bel el-Huzâi bir gün Ubade'ye: *Allah seni ayıplasin! dedi. (Ubade'de ona) şöyle dedi: Vallahi anneni hayale çıkaracağım!"*¹⁹

el-Hasrî, "*Zeylun Zehru'l-Adâb*" ismiyle bilinen "*Cemu'l-Cevâhir fî'l-Milhi ve'n-Nevâdir*" adlı kitabında bu bilgiyi farklı olarak Dabel'in ağzından çıkmış olarak aktarmaktadır.

¹⁵ Şihâbeddin Mahmûd el-Hafâcî, *Rayhânetu'l-E'libbâ ve Zehratu'l-Hayâtü'd-Dunyâ*, (t.y.) s.85. Erişim Tarihi: 28.07.2011, <http://ar.wikisource.org/w/index.php?title>

¹⁶ el-Hafâcî, *Reyhânetu'l-E'libâ ve Zehratu'l-Hayâtü'd-Dunyâ*, (t.y.) s.85.

¹⁷ S'aad, *Hayâlu'z-Zullî'l-'Arabî*, s.284-285.

¹⁸ age. s. 286.

¹⁹ İbn Hillikân, *Vefeyâtül-Â'yân ve E'nbâu Ebnâi-z-Zamân*, (t.y.) C. I, s. 142. Erişim tarihi: 24.12.2011; 'Alî er-Râî, *el-Masrah fî'l-Vatani'l-'Arab*, 1999, s. 29.

“Dabel dedi ki: Beni el-Muhannes ’den başka kimse yenemez! Ben de ona şöyle dedim: Allah seni ayıplasın! Vallahi anneni hayale çıkaracağım!”

Şâbuştî'nin metinlerini ilk olarak Âdem Meytez *“el-Hadâratu'l-İ'slâmiyye fi 'Asri'n-Nahdati fi'l-İslâm”*(1922) adlı kitabında yayımlamıştır. Georg Jacob, *“Geschichte des Schattentheaters im Morgen und Abendland”* (1925) adlı kitabının bibliyografya ekinde, Şâbuştî'ya ait ilk belirtileri Âdem Meytez'in kitabını kaynak göstererek vermiştir ve Berlin'de korunan el yazması *“ed-Diyârât”* daki metinlerin konularından bahsetmiştir. Fuad Hüseyin, ‘Alî İbn Dânyâl konulu 1942’de yayımlanan makalesinde, Jacob’un kitabının bibliyografyasına eklediği şeyi göz ardı etmektedir. Gölge oyununun aslına ilişkin Jacob’un görüşlerine değindikten sonra şöyle devam etmektedir: *“Fevâtu'l-Vefyât adlı eser sahibinin rivayetine göre, Arap edebiyatında gölge oyunu sanatına ait en eski işaretler, miladi 13. Yüzyılda yaşamış Vecîhüddin Ziyâüddîn ‘Abdu'l-Kerîm’e nisbet edilen üç beyittir. Mısralarda geçen “bâbe” kelimesi dünyanın hallerini, sahibine döndürülmesini ve içerisindeki zühdü karşılamaktadır:*

Gölge hayalini, yüksek hakiki ilim içinde olanlar için, en büyük ibret olarak gördüm.

Onlardan bazıları kişilere ve suretlere, bazen de, grupların haricinde şekillere muhalefet ederler.

Dünya gelir geçer ve sonra tamamen son bulur; ancak hareket ettirici baki kalır.”

Faruk Saad, İbn el-Haccâc’ın kendi şiirlerini övdüğü beyitinde kullandığı *“bâbe”* kelimesi gölge oyunu şekillerinden biri manasında kullanıldığını düşünmektedir.

“Benim şiirlerim en zarif bâbe’lerden daha zariftir.

Doyulmaz manalı ve en güzel nameli şarkılardan daha lezzetlidir.”²⁰

Hicrî 5. / Miladî 11. yüzyıllarda Arap Gölge Oyunu

Bu yüzyıllardaki Arap gölge oyunu sadece doğu Arap sınırıyla kalmayıp Endülüs’e kadar uzanmaktadır. Hicrî 5. yy.a ait ilk işaretler el-Musebbihî'nin (d. h. 366/m. 977/ ö. h. 420- m. 1029) *“Letâifü'l-Hikme”* adlı kitabında bulunmaktadır.

“Mısırlı insanlar bazı bayramlarda çıkıyorlardı ve caddelerde hayallerle, gösterilerle ve semâcâtla dolaşıyorlardı.”²¹

²⁰ Bkz: Saad, s. 286-287.

²¹ Saad, *Hayâlu’z-Zıllı'l-‘Arabî*, s. 288.

İbn Hazm “*el-Ahlâk ve’s-Siyer*” adlı kitabında gölge oyununu dünyaya benzettiğini, hızlı dönen bir tahta değirmen olduğunu ve bir kafilenin yorulup diğerinin görüldüğünü dile getirmiştir.²²

Hicrî 6. / Miladî 12. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Cafer er-Râkıs, hicrî altıncı yüzyılda yaşamış gölge oyunu bilginlerinden biridir. İbnül-Fırât’ın “*Târîhu’d-Düvel ve’l-Mülûk*” adlı kitabında ve er-Râkıs’ın çağdaşı olan Sıbt bin et-Te’avîzi’nin Bağdat’ın batı tarafında yer alan bahçesini tasvir ettiği kasidesinde adı geçmektedir.²³ el-Hafâcî, “*Şifâu’l-Ğalîl Fîmâ fî Kelâmi’l-‘Arabi Mine’d-Dahîl*” adlı kitabında “bâbe” kelimesinin manasını açıklayarak farklı anlamlarda göstermiştir. Bunlardan bir tanesi bâbe isimli gölge şeklinin terminolojisini içermektedir. Bir diğeri ise Cafer er-Râkıs’ın “*Hayâlu Cafer*” ve “*Hayâlu Cafer er-Râkıs*” olarak da bilinen “Hayâlu er-Râkıs”ın mucidi gibi olmasına dikkati çekmiştir. “*Hayâlü’z-Zill’ül-Âlî*” ve “*el-Zillü’ş-Şâi’i*” gölge oyunu türlerinden farklıdır. el-Hafâcî “bâbe” kelimesini “*Şifâu’l-Ğalîl*” adlı kitabında şöyle açıklamıştır:

“*Bâbe üç farklı anlamda kullanılır:*

1- *Gölge hayali oyununa ait lafızlardan biridir. Şair İbn ‘Abdu’z-Zâhir’in dediği gibi:*

Hayali Cafer ve arkadaşlarını hakaretten sakının

Nil, “Babe”lerde muhtelif Caferler barındıran vatanınızdır.

2- *Bâbe kelimesi Nil nehrinin taşıdığı kıptî aylarından birine verilen isimdir.*

3- *Hayâlu Cafer er-Râkıs’a ya da Hayâlu’l-Ezâr’a ait olan oyun kısımların birisidir.*

Şair el-Varrâk şiirinde şöyle demiştir:

‘Onunla lambayı yakmak istedi fakat alevi daha fazla arttı.

O (lambanın alevi), tûba ağacını kapladı ve bizim sözüümüz insanlar arasında bâbe oldu.’

Böylece, Selahaddîn es-Safadî’ye ait “Faddu’l-Hitam ani’t-Tevriye ve’l-İstihdâm” isimli kitapta geçen iki beyitte Cafer zikredilmiştir ve yazarın iki beyitinde el-Hayâlu’r-Râkıs’ı icat eden ortaya çıkmıştır.”²⁴

Gölge oyunu, hicrî 6. yy’da Doğu Arabistan’da, Erbil’e kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Erbil Emiri olan Ebu Saîd Muzafferüddîn Kûkeburî’nin tercüme ettiği İbn Hillikân’ın “*Vefeyâtu’l-A’yân*” adlı kitabında Peygamberin doğum kutlamasını tasvir ettiği bölümde hayalîlerin varlığından bahsetmektedir:

²² İbn Hazm, *el-Ahlâk ve’s-Siyer ve Müdâvât en-Nefs, dar el-Maarif, Kahire 1992*, s. 10.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Saad, *Hayâlu’z-Zillü’l-‘Arabi*, s. 291-293.

²⁴ Saad, *Hayâlu’z-Zillü’l-‘Arabi*, s.293-294.

“... İlk (kubbe) sarıydı ve bu kubbe, mükemmel güzellikteki ziynetlerle süslenmişti. Her kubbeye şarkıcılardan, hayal üstatlarından ve eğlence ekibinden bir grup oturdu...”²⁵

Alman oryantalist Paul Kahle, Fatımî devletine son veren Sultan Selaheddîn Eyyûbî ile Kadı Fâzıl’ın miladi 1171 senesinde katıldığı bir gölge oyunu gösteriminden bahsetmektedir. Gösteriyi izlerken Sultan çok sinirlenir ve sonuna kadar oturur. Gösteri bittiğinde Kadı Fâzıl’a, oyunu hakkındaki görüşünü sorar. Kadı da şöyle cevap verir: “Büyük bir ibret gördüm. Bir devlet geliyor, diğer devlet gidiyor; ancak örtü kalktığında tek bir kişi, hareket ettiren kalıyor.”²⁶

Hicrî 7. / Miladî 13. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Gölge oyunu, bu yüzyılda Endülüs’te sahnededir; en azından hicrî 5.yy’da İbn Hazm’a işaret eden bu türden başka, gölge oyununun diğer bir türüdür. Gölge oyununun bu türü, Sevilla’nın (İspanya, Endülüs bölgesinin başkenti) övünç vesilesi olduğu anlaşılmaktadır. eş-Şekundî (ö. h. 629-m. 1231) “*Fî Fedâilî Ehli’l-Endülüs*” adlı mektubu ve “*Mut’atü’l-Esmâ’i fî ‘İlmi’s-Semâ’*” adlı kitabında “Hayâl” kelimesinin şu şekilde geçtiğini görmekteyiz: “... Bu şehirde hayal, (الكريج), ud, (الروطة), kemençe, kanun, (المونس), (الكثيرة), (الفنار), (الزلامي), (الشقرة), (النورة) gibi çalgı aletlerinin esnaflarının olduğunu duydum...”

“... Böylece (cariye), satılışında şart koşulduğu aletle ona şarkı söyler; belki de aletlerin, dansın ve “hayal” in içinde en güzeldi. Hem davul çalar hem de saz üfler. Bunun için ona “mükemmel” derler ve onu binlerce Fas dinarına satar.”²⁷

eş-Şekundî’nin çağdaşı olan Ömer İbnü’l-Fârız (d.h.577-m.1181/ö.h.632-m.1235) “Tâiyyetü’l-Kübrâ” isimli eserinde “Nazmu’s-Sülûk” adlı beyitlerle gölge oyununu, şaşkın bir seyirci olarak, çeşitliliğini ve türlerini çok ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Denizde gemilerin yürütülmesi, atlı ya da yaya askerlerin geçmesi, canavarların denizdeki gemileri batırması, develerin geçmesi gibi anlatılara İstanbul’daki gölge oyunu temsillerinde de rastlamaktayız.²⁸

“Bütün eğlencelere karşı kayıtsız kalma, çünkü eğlence şakası, eğlence yapan kişinin ciddiyetidir.

Gerçeği görülmeyen her şekilden veya mümkün olmayan halden yüz çevirme!

Gölge hayalinin silueti sana, eğlencenin uykusuna daldığın zaman sanki perdelerin açılmış olduğu şeyi sunar.

²⁵ Saad, *Hayâlu’z-Zıllî’l-‘Arabî*, s.295.

²⁶ Hamâde, s. 40.

²⁷ Saad, *Hayâlu’z-Zıllî’l-‘Arabî*, s. 296–298.

²⁸ And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969, s. 114–115.

Her elbise içerisinde, karışıklık örtüsünün arkasındaki açığa çıkan eşyaların suretlerini görürsün.

Zıtlıklar onda, bir hikmetten dolayı meydana gelen toplandı ve böylece şekilleri, her şekilde görülebilir....”

Bu aşırda Sufiler gölge oyununu muhtemelen, şiir ve nesir metinlerini yayımlamada veya açıklamada kullanmışlardır. el-Hafâcî'nin, dünya hayatını gölle oyununa benzettiği iki beyiti daha önce de değindiğimiz beyitleri burada da karşımıza çıkmaktadır. Gölge oyununun tasavvufi kullanımı İbn 'Arabî'nin “*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*” adlı kitabında, gerçeği öğrenmek isteyen kişilere “perde hayali”ne bakmalarını öğütlemektedir.²⁹

Arap gölge oyununun önde gelen isimlerinden olan İbn Dânyâl, bu yüzyılda yetişmiş bir âlimdir. Asıl adı Şemseddîn Muhammed b. Dânyâl b. Yûsuf el-Huzâ'î el-Mûsulî (d. h. 646-m. 1238/ö. h. 710-m. 1310) yazar ve şair olan edebiyatçı bir göz doktorudur. Gölge oyunu tarihinde mihenk taşı kabul edilen ve kültürel kaynaklara ayinelik yapan İbn Dânyâl'ın Tayfu'l-Hayâl kitabı “*Tayfu'l-Hayâl*”, “*Acib ve Garib*”, “*el-Müteyyem ve ed-Dâi'ul-Yetim*” adlı üç (kısım)bâbeden oluşmaktadır.³⁰ Selaheddîn es-Safadî “*el-Vâfi bi'l-Vefayât*” adlı kitabında İbn Dânyâl'ı şöyle tarif etmiştir: “*İbn Dânyâl: Muhammed b. Dânyâl b. Yûsuf el-Huzâ'î el-Mûsulî, makbul bir sisteme sahip olan Şemseddîn, kâmil bir edebiyat filozofu, hoş düzyazuları olan, derin bir iç dünya ve nükteli hikâyelere sahiptir. Yaşadığı yüzyılın İbn Haccâc'ı, Mısır'ın ise İbn Sukkare'sidir. Tayfu'l-Hayâl adlı bir kitabı vardır. Bir yöntem ortaya çıkarmıştır ve o yöntemde çok ilerlemiştir. Gerçek üzerinde hem çalan hem oynayan olmuştur.*”³¹

İbn Şâkir el-Kutubî (d. h. 686-m. 1287/ö. h. 764-m. 1364) ise, “*Fevâtu'l-Vefâyât*” adlı eserinde de İbn Dânyâl hakkında söyledikleri es-Safadî'nin söyledikleri ile örtüşmektedir. İbn İyâs (d. h. 852-m. 1448/ö. h. 930-m. 1524) “*Bedâiu'z-Zuhûr fi Vekâi'd-Duhûr*” ismiyle meşhur olan “*Târihu Mısır*” adlı kitabında İbn Dânyâl'ın Mısır'a gidişini anlatmaktadır. Gösterisinin bu şekli, m.1266 yılının en önemli olaylarını konu almaktadır. Öyle görünüyor ki İbn Dânyâl, Mısır'a gelmeden önce, göz doktoru olarak biliniyordu; ancak gölge oyunu yazarı olarak, en azından Muzafferüddîn Kûkbûrî zamanında gölge oyununun yaygın olduğu Musul 'da meşhur olmuştur. İbn İyâs, gelişinin ününün daha önceden ulaştığı şehre önceki gelişleri için tarih atmasını gerektirdiği ya da hak ettiği bir ilim gibi, günlüklerinde bahsetmiştir.³²

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 298-303.

³⁰ Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 304.

³¹ es-Safadî , *el-Vâfi bi'l-Vafayât*, Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2000, III, 43

³² Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 305-306.

Hicrî 8. / Miladî 14. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Paris Milli Kütüphanesi'ndeki "Târîhu's-Selâtin ve'l-'Asâkir" adlı el yazması metinde ortaya çıkan "Hayâlu'r-Râkıs" olarak adlandırdığımız gölge oyunu türü, bu yüzyılda yaygınlaşıp meşhurlaşmıştır. Bu asırda yaşamış hayalilerden biri de Muhammed b. el-Muhâyil ez-Zehebî'dir ve babasıyla beraber eski gölge oyunu gösterilerine katılmıştır. Muhâyil ez-Zehebî ve oğlu Muhammed, hicrî 7. ve 8. yüzyıllarda Mısır ve Şam'da yaygın olan gölge oyunu türlerinden "el-Hayâlu'r-Râkıs" veya "Hayâlu'r-Raks"ı bilmektedirler. Metinde ortaya çıkan bazı işaretler buna delildir:

"O insanlar için gölgeler yapar ve bu odur. Muhammed babasıyla gölge yapmak için içeri girer ve (birlikte girer...) (perdenin arkasına geçer)..."

es-Safadî, "*el-Ğaysu'l-Muscem fî Şerhin Lâmiyyati'l-'Acem*" adlı kitabında, söyleyenini belirtmediği, gölge oyununun içinde olduğu birkaç şiir seçkisi derlemiştir. Onlardan bir tanesi şöyledir: "*Görsel olarak çok şaşırdığım gölge oyunu gördüm. Kime aittir bu yüce gerçek ilim içerisinde olan kişi? Şekillerin ve eşyaların bazıları bazılarına sesleriyle beraber çarparlar.*

*Böylece dakikalar biter ve bir bâbeden sonra bir bâbe(bir bölümden sonra bir bölüm) geçer, her şey tükenir ancak hareket ettirici baki kalır.*³³

İbrahim Hamâde kitabında belirttiğine göre, Sultan Şabân (h.778/m.1385) hacca giderken yanında eğlence adamlarını ve hayalîler götürdüğü için, halkı onu eleştirmiştir.³⁴

Hicrî 9. / Miladî 15. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Bu asırdaki gölge oyununun varlığına dair ilk işaretleri el-Makrîzî'nin "el-Hutatu'l-Makrîziyye" olarak bilinen "el-Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr" adlı kitabında rastlamaktayız. el-Makrîzî, Kahire'deki Bâbu'l-Lûk'u tanıtırken hayalîlerden bahsetmiştir ve şöyle demiştir: "*Bâbu'l-Lûk: Bâbu'l-Lûk beş meydandır. Ancak şimdi bütün meydanlar, komedyen ustalarının, oyun erbaplarının ve zanaatkârların, sihirbazların ve hayalîlerin bir araya geldiği tek bir meydan olarak bilinmektedir.*"³⁵

İbn İyâs, "Târîhu Mısır"ına, hicri 855 senesinin olaylarını gösteri şekliyle almıştır.

*"...Olaylardan biri de, Sultân'ın Çakmâk gölge oyunu kişilerinin hepsinin ve kahramanlarının yanmasını emretti."*³⁶

³³ Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 308-309.

³⁴ Hamâde, *Hayalu'z-Zıll ve Temsiliyyât İbn Danyâl*, s. 55

³⁵ Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 310.

³⁶ İlyas Gökhan, *Memluk Sultanı Zâhir Seyfu'd-Dîn çakmâk Döneminin Salgın*

Şihâb el-Hicâzî'nin gazel olarak söylediği iki beyit, gölge oyununa dair bu asırda yazılmış son delillerdir: “*Gönlüm istediği zaman, perde arkasındaki hayal gibi çağırdım onu. Sana kavuşamayan birisinin gözünden aldın uykuyu. Ya seni hayal edecektim ya da uyuyacaktım. Ama ne sen geldin ne de uyuyabildim!*”

Hicrî 10. / Miladî 16. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

İbn İyâs, “*Târîhu Mısır*” adlı kitabının çeşitli yerlerinde, gölge oyunun, sultanların eğlence araçlarından biri olduğunu göstermiştir. Sultan (Ebu Saâdât en-Nâsır d. h.904-m.1498/ö. h. 1031-m.1521) amcasının oğlu ile birlikte Rebû'l-evvel ayının on ikisi Salı günü Vitâk şehrine geldi ve onları bir gurup karşıladı. Sultan'a Ebu'l-Hayr ile birlikte gölge oyunu, Arap şarkıcılarından oluşan bir orkestra ve Muhabbizlerin³⁷ reisini gönderdiler. Sultan orada üç gün kaldı. Başka bir yerde ise Osmanlı sultanlarından I. Selim (Yavuz Sultan Selim)'in bazı geceler dinlenmek için gölge oyunu izlediğini ve Sultanın karşılığında seksen dinar, kaftan verdiğinden bahsetmektedir.³⁸ Bu asırdaki gölge oyunun varlığına işaret eden başka bir kitap da Muhammed b. Tûlûn el-Sâlîhî ed-Dîmeşkî (ö.h. 953-m.1546)'ye aittir. “*İlâmu'l-Verâ*” adlı kitabında Sultanın seki üzerinde geceyi *Hayâlu'l-i'zâr* izleyerek geçirdiğini anlatmaktadır.³⁹

Abdu'l-Vehhâb Şarânî (d. h.973- m.1565) “*et-Tabakâtu'l-Kubrâ bi Levâkîhu'l-Envâr*” kitabında ise gölge oyununun tasavvuf yönüne değinerek sufi hayalîlerin meslek olarak edindiklerini belirtmektedir. Şeyh Muhammed b. Ebî Cemre kişiliği üzerinden vaaz vermektedir: “*Diyordu ki (İbn Ebî Cemre): Aman insanları, yorumu başka yönlere de yönlendirilebilen şeylerden men etmeyin! Bir fakih gördüm. Fakir insanların, Muhabbizlerle birlikte gölge oyunu oynamasını kötü görmüş. Fakir, hayalden fakihe bir örnek göstermek üzere fakihî oturttu. Fil geldi. Onu hortumuna aldı ve yere çarptı ve fakih öldü. Bu iş sabah oldu ve günün sonunda onu defnettiler.*”⁴⁰

Hicrî 11. / Miladî 17. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

el-Hafâcî, gölge oyunundan *Şifâu'l-Ğalîl* adlı kitabında “bâbe” maddesinde bahsetmekle beraber, Muhammed b. er-Rûmî'ye atfedilen iki gölge oyunu beyitini “*Rayhânetü'l-Elibbâ*” ve *Zehratü'l-Hayâtî'd-*

Hastalıkları ve İktisadi Buhranları Selçuk Üni. Sosyal bilimler Dergisi, Sayı 15 / 2006, s.341-347.

³⁷ - Kukla oynatanların reisi.

³⁸ Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 312-313.

³⁹ Age, s.313.

⁴⁰ Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 314-315.

Dünyâ”sında da değinmiştir. Asrında yaşanan olayları bu şiirsel beyitlerle anlatarak tarihe ışık tutmuştur.

“ *Gölge oyunu kendi işi içerisinde anlatıyorsa, zaman bize gözyaşlarını gösterir.*

Umulur ki o, yakında, bu durumunun en iyisi olan başka bir duruma bürünecek.”

Diğer bir beyit ise şöyledir:

“Bu dünya gölge oyunu anlatmaktadır. Dünyayı da, hüküm, kudreti yettiğince hareket ettirir.

Eğer bu gafillerin üzerinde belirli bir perde olmasaydı, ne eğlence olurdu ne de sır.”⁴¹

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekri el-Ayâşî, seyahatini anlattığı kitabında, Mısırlıların eğlencesi haline gelen perde arkasından kuklaların hareket ettirdiklerinden bahsetmektedir.⁴²

Hicrî 12. / Miladî 18. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Bu yüzyılda, gölge oyununun varlığına işaret eden Abdurrahman el-Cebertî (ö.h.1240-m. 1825),“*Acâibu'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*” adlı eserinde sünnet düğünlerinde eğlence amaçlı gölge oyunu gösterimi olduğundan bahsetmektedir. 1808 yılındaki el yazması eserleri derlemiş olan “*Dîvân-ı Kudsi*”de “Lü’betu’t-Timsah” ve “Lüabu’l-menâri’l-kadîm” gibi gölge oyununa işaret eden ifadeler geçmektedir. Asıl mesleği Attarlık(Kokucu) olan Hayâlî Dâvûd el-Attâr el-Menâvî bu divanında, kısa bir özgeçmişini, hobi olarak yaptığı Hayâlîlik sınavını, İstanbul seyahatinin ayrıntılarını ve oradaki gösterilerini, “Zec1” adı verilen avam Arap şiir-şarkı türüyle anlatmaktadır.⁴³

Hicrî 13. / Miladî 19. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

Gölge oyunu, bu asırda daha çok Halep’te yaygındır. Günlük tarzında ele aldığı “*Yevmiyyât Nu’üm el-Bahhâş*” adlı kitabında el-Bahhâş, Beytu’l-Bubâbe’de gecelediklerini ve orada hayal oynatıldığını anlatmıştır. El- Ğazî lakabıyla meşhur olan Kâmil Bâlî, bu asrın sonlarına doğru kaleme aldığı “*Nehru’z-Zehab fî Târîhi Haleb*” isimli kitabında, kış gecelerinde izledikleri gölge oyunu gösterilerini eserlerinde yer veren Halepli yazarların hayatını, adetlerini, geleneklerini resmetmiştir⁴⁴. Cemâl el-Kâsımî (1866-1900) ve

⁴¹ el-Hafâcî, *Rayhânetu'l-Elibbâ' ve Zehratu'l-Hayâti'd-Dunyâ*,s.85; S‘aad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 316.

⁴² Saad, *Hayâlu'z-Zıllı'l-'Arabî*, s. 315.

⁴³ Saad, *age*, s. 317.

⁴⁴ Saad, *age*. s. 318.

Halîl el-Azîm'in (1870-1920) ortaklaşa hazırladıkları "Kâmûsu's-Sanâti's-Şâmiyye" adlı sözlükte geçen "Karâkûzâtî" (Karagözler) maddesinde gölge oyunun teknik yapısını ve sosyolojik mahiyetini ayrıntılı bir şekilde vermişlerdir:

Hicrî 14. / Miladî 20. yüzyılda Arap Gölge Oyunu

19. yüzyılda da yaşamış Hasan el-Kaşşâş ve Derviş el-Kaşşâş bu dönemim en önemli iki simasıdır. "İçtimâ'î's-Şemli fî Ezcâl Hayâli'z-Zıll" ya da "er-Revdu'v-Vaddâh fî Tehânî'l-Efrâh" ve "es-Sirmâta fî Ezcâl Hayâlu'z-Zıll" isimli iki eser 20.yy'ın ilk yıllarında ortaya çıkmış konu bakımından birbirine benzer iki eserdir.

Hayâlu'z-zıll'ın hâyalu't-tayf şeklinde isimlendirilmesi Şeyh Ahmet Arif ez-Zeyn'in "Tarîhu Saydâ" isimli 1913'te yayımlanmış kitabında iki beyitten anlaşılmaktadır:

"Her birinin başına öyle işler geldi ki sanki hiç var olmamış gibi tükenip gittiler. Başlarına gelen olay ve buna maruz kalanlar hayâlu't-tayf'da(gölge oyununa) anlatılanlara benzediler."

Şeyh Muhammed Ali ed-Dessûkî'nin Mısır'da miladi 1913'te yayımlanan "Tehzîbu'l-Elfâzi'l-Âmmiyye" isimli eserinde, sinema ve gölge oyunu arasında bağlantı kurmuştur.

Mustafa Hikmet ed-^cAdevî, 1928'de Dimaşk'ta yayımlanan "Vezâifu'z-Zâbita" isimli kitabında zabıta memurlarının tiyatro oyunları ile ilgili görevlerini açıklarken şunları söylemiştir.

"Hayâl (Karagöz), oynatmak isteyenlerin bu konuda ruhsat almaları ve zabıta memurunun ise, toplum ahlakını bozacak bütün hareketleri ve faaliyetleri yasaklaması gerekir."

Buradan hareketle, en az otuzlu yılların başlarında gölge oyununun yaygın bir alanda kullanıldığını ve Suriye'deki gölge oyununu televizyon ve sinema film gösterimlerinin denetimine ve devletin ruhsatına tabi olduklarını anlaşılmaktadır.

Gölge oyunundaki müziklere bakıldığında, her ne kadar iğneleyici ve eğlendirici bir yapıya sahip olduklarını Ömer ez-Za^cinî'nin tem ve gerçek görüşünü yansıtsa da bu bizi ilgilendirmemektedir. Ancak bu müzikler, 20.yy'da Beyrut'taki gölge oyunlarının konu bakımından bayağılaşarak değersizleştiği ve böylece gölge oyununun seviyesinin düştüğünü anlaşılmaktadır. Beyrut gölge oyununun ulaşabildiği en iyi düzey, Littmann'ın 1900'daki makalesinde ve 1901'deki kitabından ele aldığı gölge oyunlarıdır. ez-Za^cinî'nin söylediği türlerden, Lübnan gölge oyununda Littmann'ın neşrettiği gölge oyunlarında bulunmayan ve "Torman" isminde bir kişi bulunmaktadır.⁴⁵

⁴⁵ Saad, *age*, s. 321-323.

Sonuç

Gölge oyunu halk edebiyatına ait bir sanat olup, kökeni kültüre; özellikle doğal olan halk kültürüne dayanmaktadır. Arap ülkelerinden özellikle, Mısır'da köklü bir tarihe sahip olan gölge oyunu, her ne kadar son zamanlarda düşük sınıfın eğlencesi olarak görülse de, Mısır'da ilk ortaya çıktığı zamanlarda yüksek zümreden insanların eğlence aracıydı. Örneğin veziri Kadı Fâzıl'la birlikte Sultan Selahattin gölge oyunu temsillerinde bulunmalarının yanı sıra 1517'de Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim'in temsilleri izlemekten büyük bir haz aldığı bilinmektedir. Gölge oyunu metinleri, geleneksel kitaplar ya da resmi anlatıcılar tarafından aktarılan hikâyeler gibi kayda geçirilmeyip şifahi olarak yayıldığından mazur görülebilir. Konu ve üslup bakımından bir edebiyat türü olan gölge oyunu, şifahi ya da yazılı, fasih ya da avamca, şiir ya da nesir olarak ilk metinlerle bir bağlantı içindedir ve metinlerdeki diyalogların şekillerine bakıldığında, gölge oyununun bir tiyatro türü olarak kabul edilmesi mümkündür. Diğer yandan, şekil ve uygulama açısından baktığımızda, gölge oyununun yontma sanatına eğilimler gösteren ve sürekli olarak da yontma sanatıyla bir ilişki içerisinde bulunan bir kukla sanatı olduğunu söyleyebiliriz. Gölge oyununun bazı çeşitlerini kukla tiyatrosunun içerisine dâhil etmek mümkünken, bazı çeşitlerini ise mekanik hareketli kukla sanatıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu çalışmada gölge oyununun Arap edebiyatındaki yansımaları ele alınmış ve böylelikle araştırmacı ve okuyucuların bu sanatın Anadolu'ya nasıl geçmiş olduğu hakkında bilgilendirilmeleri hedeflenmiştir.

Kaynakça:

- 1) And, Metin, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.
- 2) ----- *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Bilgi yayınevi, Ankara 1969.
- 3) Cem'iyetu'l-Mısriyye, *el-Muvsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-Muyessere*, Beyrut 2001.
- 4) Fârûk Saad, *Hayâlu'z-Zill'l-'A İbn Hillikân rabî*, I. Baskı, Beyrut 1993.
- 5) Gökhan, İlyas, *Memluk Sultanı Zâhir Seyfu'd-Dîn çakmâk Döneminin Salgın Hastalıkları ve İktisadi Buhranları*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 15 / 2006, s.341-347.
- 6) el-Hafâcî, Şihâbeddîn Mahmûd, *Rayhânetu'l-Elibbâ ve Zehrâtu'l-Hayâtu'd-Dunyâ*, (t.y.) Erişim Tarihi: 28.07.2011, <http://ar.wikisource.org/w/index.php?title>
- 7) Hamâde, İbrahîm, *Hayalu'z-Zill ve Temsiliyyât İbn Danyâl*, Kahire 1961.
- 8) İbn Hazm, *el-Ahlâk ve-s-Siyer ve müdâvât en-Nefs, dar el-Maarif, Kahire 1992.*

- 9) İbn Hillikân, Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, (nşr) İhsan Abbas, Beyrut 1968.
- 10) Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, (28. bs) İstanbul 2011.
- 11) er-Râi, Alî, *el-Masrah fi'l-Vatani'l-'Arab*, 1999.
- 12) es-Safâdî, Selahaddîn , *el-Vâfi bi'l-Vafayât*, Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2000.
- 13) Sakaoğlu, Saim, *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- 14) Sevin, Nureddin, *Türk Gölge Oyunu*, Devlet Kitapları, İstanbul 1968.
- 15) Siyavuşgil, Sabri Esat, *Karagöz Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- 16) Şapolyo, Enver Behnan, *Karagözün Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- 17) et-Tûncî, Muhammed, “Hayâlu'z-Zill”, *el-M'ucemu'l-Mufassal fi'l-Edeb*, Beyrut 1999.